

ANIM

SOVET İttifaqı Qəhrəmanı, Dövlət mükafatı laureatı, Azərbaycan şərqşünaslıq və tarix elminin korifeyi akademik Ziya Musa oğlu Bünyadovun həyat və yaradıcılığı parlaq bir ömrün güzgüsü olaraq zəngin yaradıcılıq və qəhrəmanlıq yolunu əks etdirir. O, öz fundamental tədqiqatları ilə Azərbaycan şərqşünaslıq məktəbinin şöhrətini ölkənin hədudlarından çox-çox uzaqlara yayaraq orta əsrlər Şərqi və Ərəb xilafəti, Azərbaycan, Qafqaz və Orta Asiya tarixi üzrə görkəmli mütəxəssis kimi dünyada tanınmış, geniş oxucu kütlələrinin rəğbətini və məhəbbətini qazanmışdır.

Ziya Musa oğlu Bünyadov 21 dekabr 1923-cü ildə Astara şəhərində hərbi tər-cüməçi ailəsində anadan olmuşdur. O, on altı yaşında ikən Göyçay şəhərində orta məktəbi bitirmiş və Bakı Hərbi Piyadalar Məktəbinə daxil olmaq üçün yaşını iki il artırmışdır. Hərbi məktəbi bitirdikdən sonra (1941) leytenant Z.M.Bünyadov Böyük Vətən müharibəsi cəbhələrində vuruşmuş, Ukrayna, Moldova, Qafqaz, Belarus, Polşa və Berlin şəhəri uğrunda döyüşlərdə fəal iştirak etmişdir. İki dəfə yaralanmış və kontuziya almışdır. Hərbi tapşırığı yerinə yetirərək göstərdiyi şücaətə, qəhrəmanlıq və igidliyə görə 27 fevral 1945-ci ildə Z.M.Bünyadov Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verilmişdir. Sonra bir il Berlin şəhərinin Pankov rayonunun komendant köməkçisi olan gənc zabıt Z.Bünyadov şəhərin təsərrüfat və mədəni həyatının bərpa edilməsində fəal iştirak etmişdir. Keçmiş ADR hökuməti Ziya Bünyadovun xidmətini yüksək qiymətləndirərək onu «Vaffenbrudersaft», «Artur Bekker» qızıl medalları ilə fəxrli çəkist adı ilə təltif etmişdir. 1946-cı ildə Sovet Ordusu sıralarından tərxis olunduqdan sonra Z.M.Bünyadov N.Nərimanov adına Moskva Şərqşünaslıq İnstitutuna, 1950-ci ildə isə həmin institutun aspiranturasına daxil olmuşdur. Tələbəlik illərində görkəmli Sovet ərəbşünası prof. Y.A.Belyayev onun müəllimi olmuşdur. Böyük şərqşünasla yaxınlıq Ziya Bünyadovun sonrakı fəaliyyətində, onun ərəbşünas və mediəvərist kimi formalaşmasında həlledici rol oynamışdır. 1954-cü ildə Y.A.Belyayevin rəhbərlik etdiyi kafedrada Z.M.Bünyadov ilk tədqiqat işi olan «Afrikada İtaliya imperializmi» adlı namizədlik dissertasiyasını müvəffəqiyyətlə başa çatdıraraq uğurla müdafiə etmişdir.

1954-cü ildə Z.M.Bünyadov Bakıya qayıtmış və Azərbaycan EA Tarix İnstitutunda böyük elmi işçi vəzifəsinə qəbul edilmişdir. Z.M.Bünyadov 1958-1959-cu illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetinin Şərqşünaslıq fakültəsinin müəllimi olmuşdur. 1964-1981-ci illərdə Z.M.Bünyadov Yaxın və Orta Şərq Xalqları İnstitutunun (Şərqşünaslıq İnstitutu o vaxt belə adlanmış – G.B) Şərqi orta əsrlər tarixi şöbəsinə rəhbərlik etmiş, 1981-1986-cı illərdə Azərbaycan EA Şərqşünaslıq İnstitutunun

“Ölümsüzlüyə qovusan ömür”

AZƏRBAYCAN XALQININ MİLLİ MƏNAFELƏRİNİ QORUMAQ NÖQTEYİNƏZƏRİNDƏN VƏ TARİXİ HƏQİQƏTİ BUGÜNKÜ NƏSİLLƏRƏ, DÜNYA TARİXİNƏ ÇATDIRMAQ BAXIMINDAN ZİYA BÜNYADOVUN ƏSƏRLƏRİ ƏVƏZSİZDİR.

Heydər Əliyev



direktoru vəzifəsində işləmişdir.

Ziya Bünyadovun elmi yaradıcılığı iki istiqamətdə inkişaf etmişdir: Yaxın və Orta Şərq ölkələrinin feodalizm dövrü tarixinin tədqiqi və Yaxın və Orta Şərq xalqlarının tarixinə, elm və mədəniyyətinə dair orta əsr müəlliflərinin əsərlərinin araşdırılması, izahlı tərcüməsi və nəşri. 1964-cü ildə Z.M.Bünyadov tarix elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün «Azərbaycan VII-IX əsrlərdə» mövzusunda dissertasiya müdafiə etmişdir. 1965-ci ildə Ali Attestasiya Komissiyası ona professor adı vermişdir.

1965-ci ildə çap olunan «Azərbaycan VII-IX əsrlərdə» kitabı Z.M.Bünyadov Azərbaycan orta əsrlər tarixi üzrə ciddi tədqiqatçı və mütəxəssis şöhrəti qazanmışdır. Bu, Azərbaycan tarixinin Ərəb xilafəti dövrünə dair Sovet tarixşünaslığında yazılmış ilk tədqiqat əsəri idi. Burada geniş şəkildə tədqiqatə cəlb olunmuş ərəb, fars, türk, erməni, gürcü mənbələrinin, o vaxtdakı məlum olmayan və çətin əldə edilən yazılı abidələrin dərindən tədqiqi və təhlili sayəsində ərəb işğalı ərəfsində və xilafət dövründə Azərbaycanın sosial-iqtisadi və siyasi həyatı hətərafli təhlil olunmuş, Azərbaycanın orta əsrlər tarixinə dair bir sıra mühüm problemlər ətrafı şəkildə

araşdırılaraq öz həllini tapmışdır. Əsərdə xilafətə qarşı xalq kütlələrinin mübarizəsinə xüsusi yer verilmiş, Babəkin başçılıq etdiyi xürrəmilər hərəkatı geniş şəkildə işıqlandırılmışdır. 1967-ci ildə Z.M.Bünyadov Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçilmiş, 1970-ci ildə «Azərbaycan SSRİ Elmlər Akademiyasının xəbərləri. İctimai elmlər seriyası (tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası)» jurnalının baş redaktoru təyin olunmuşdur.

1978-ci ildə Z.M.Bünyadov «Azərbaycan Atabəylər dövləti (1136-1225-ci illər)» adlı monoqrafiyasını nəşr etdirmişdir. Alimin çoxillik əməyinin məhsulu olan bu sanballı tədqiqat işində səlcuq dövründə Azərbaycanın iqtisadi, sosial və mədəni inkişafı araşdırılmışdır. Kitabda Azərbaycan o dövrdəki siyasi tarixi məsələləri ilə yanaşı XII əsrin ikinci yarısı – XIII əsrin birinci rübündə Orta Şərqi feodal sülalələrinə mənsub hökmdarların qurduğu dövlətlərin, o cümlədən, Azərbaycan Eldəniz Atabəyləri dövlətinin dövrün siyasi və mədəni həyatında mühüm rol oynadığı göstərilmişdir. Əsərdə həmçinin o dövrdə Qafqazda siyasi şəraiti xarakterizə edən bir çox qiymətli və ilk dəfə elmi dövriyyəyə daxil edilmiş materiallar yerləşdirilmişdir. Z.M.Bünyadov öz monoqrafi-

yasında Azərbaycanın və qonşu ölkələrin orta əsr tarixinə dair bir sıra problemlərin gələcək həlli, kifayət qədər öyrənilməmiş məsələlərin tədqiqi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən əsaslı elmi nəticələr əldə etmiş, bununla da feodalizm dövrü tarixinin başlıca problemlərinin, Şərqi feodalizmin inkişafının ümumi qanunauyğunluqları və fərdi xüsusiyyətləri kimi mühüm nəzəri məsələlərin həllinə böyük töhfə vermişdir.

Görkəmli alimin «Azərbaycan Atabəylər dövləti» əsəri ölkəmizin və qonşu ölkələrin tarixinin çox az öyrənilən dövrünün araşdırılmasında mühüm mərhələ olduğuna görə elmi ictimaiyyət tərəfindən layiqincə qiymətləndirilmişdir. Əsər 1980-ci ildə elm və texnika sahəsində Azərbaycan Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür.

1982-ci ildə Z.M.Bünyadov Azərbaycan SSRİ Əməkdar elm xadimi fəxri adına layiq görülmüşdür. Elə həmin ildə türk xalqları tarixinin öyrənilməsinə böyük xidmətlərinə görə Türk Tarix Qurumunun müxbir üzvü seçilmişdir.

1986-cı ilin yanvarından 1988-ci ilin mayınadək Z.M.Bünyadov Azərbaycan SSRİ Şərqşünaslıq İnstitutunun Şərqi orta əsrlər tarixi şöbəsinin müdiri vəzifəsində işləmişdir.

1986-cı ildə Moskvada «Nauka» nəşriyyatı tərəfindən alimin «Xarəzmşahlar-Anuştağınlar dövləti 1097-1231-ci illər» adlı monoqrafiyası nəşr edilmişdir.

1988-ci ilin mayında Z.M.Bünyadov Aral dənizinin xilas etmə komitəsinin tərkibinə daxil edilmişdir. Həmin ildə Urgənc (Xarəzm) şəhərinin 340 illiyinin bayramı edilmişdir və Aral dənizinin ekoloji probleminin həll edilməsinə böyük kömək göstərdiyinə görə Z.M.Bünyadov yeni təsis olunan «Urgənc şəhərinin fəxri vətəndaşı» adı verilmişdir.

Ziya Bünyadov 1988-ci ilin mayında 1990-cı ilədək Azərbaycan SSRİ EA Şərqşünaslıq İnstitutunun direktoru olmuşdur. 1988-ci ilin oktyabrında türk xalqları tarixinin öyrənilməsinə xidmətlərinə görə Türk Tarix Qurumunun fəxri üzvü, 1990-cı ilin iyununda isə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti seçilmiş-

dir. 1992-ci ilin oktyabrından ömrünün sonuna qədər yenidən Şərqsünaslıq İnstitutuna rəhbərlik etmişdir.

Müxtəlif illərdə akademik çəşidli Şərq mənbələrinin şərhli tərcümələrini nəşr etdirmişdir: Mxitar Qoş. Alban salnaməsi. B., 1960; Abidələrin xülasəsi və qüdrətli hökmdarların möcüzələri. Ərəb dilindən şərhli tərcümə. M., «Nauka», 1971 (rus d.). 1992-ci ildə Azərbaycan dilində nəşr edilib; Şihabəddin Məhəmməd ən-Nəsevî. Sırat əs-sultan Cəlal əd-Din Mankburni. Ərəb dilindən şərhli tərcümə. Bakı. «Elm», 1973. Kitab 1996-cı ildə «Lukoyl» neft şirkətinin sponsorluğu ilə yenidən nəşr edilib; Sədrəddin Əli əl-Hüseyni. Əxbər əd-daulət əs-səlcukiyyə. Ərəb dilindən şərhli tərcümə. M., «Nauka», 1980; Əbu Məhəmməd Əhməd ibn Ə'sam əl-Kufi. Kitab əl-futuh. VII-XI əsrlər Azərbaycan tarixinə aid iqtisadlar. Ərəb dilindən şərhli tərcümə. Bakı. «Elm», 1981; Əbülqasim əz-Zəhravi. Cərrahiyyə və ələtlər haqqında traktat. Ərəb dilindən şərhli tərcümə. M., «Nauka», 1982; Yaqut əl-Həməvi. Mü'cəm əl-buldan. Azərbaycan haqqında məlumatlar. Ərəb dilindən şərhli tərcümə. Həmdullah Qəzvini. Azərbaycan haqqında məlumatlar İngilis dilindən tərcümə. Bakı. «Elm», 1983; Abbasqulu Ağa Bakıxanov. «Gülüstani-İrəm». Müqəddimə, şərhlər və qeydlər. Bakı, «Elm», 1991.

Ziya müəllimin elmi axtarışları təkcə orta əsrlər dövrü ilə məhdudlaşmırdı. Alimi Vətənin yaxın keçmişini də maraqlandırır. O, əsrin əvvəlində Azərbaycanda baş verən hadisələr, ADR-in fəaliyyəti, Bakı kommunası və sair mövzulara bir sıra məqalələr həsr edib. 30-cu illərin repressiyaları isə alimin «Qırmızı terror» adlı kitabında (Bakı, 1993) işıqlandırılıb. Kitab bilavasitə çoxsaylı arxiv sənədləri əsasında yazılıb.

Ötən əsrin 90-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq Ziya müəllimin elmi fəaliyyətinin bir istiqaməti də xalq tərəfindən islam dininin doğru-dürüst öyrənilməsinə yönəlmişdir. Alim professor V.Məmmədəliyevlə birgə müqəddəs «Qurani-Kərim»i dilimizə çevirir, ona şərhlər yazır. Sonra «Dinlər, təriqətlər, məzhəblər» adlı irihəcmli soraq kitabı hazırlayıb. «İndi xalq öz dininə qayıdır, lakin dininə, imanına qayıtması üçün nə dərsləklər, nə elmi ədəbiyyat, nə soraq kitabçaları, nə də başqa vəsait vardır», - yazan müəllif yaranmış boşluğu bu kitabla aradan götürməyə çalışır. Kitab alimin vəfatından sonra 1997-ci ildə ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və qayğısı sayəsində işıq üzü görmüşdür.

Alim 1990-cı ildə «Qurani-Kərim»in tərcüməsinə görə H.Z.Tağıyev adına mükafata, 1993-cü ildə A.A.Bakıxanovun «Gülüstani-İrəm» əsərinin şərhli nəşrinə görə A.A.Bakıxanov adına mükafata layiq görülmüşdür.

Bir çox beynəlxalq elmi məclislərin iştirakçısı olan akademik Z.Bünyadov Azərbaycan elmini layiqətlə təmsil edib. Türk Tarix Qurumunun VI-XII konqreslərində, Bağdadda tarixçilərin Beynəlxalq konqresində, Tokioda Şərqsünasların XXXI Beynəlxalq konqresində, İranda Təbəriinin 1100 illiyinə, Füzulinin 500 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq konfranslarda, Misirdə məşhur tarixçi əs-Süytinin yubileyinə həsr olunmuş Beynəlxalq konfransda iştirak edərək sanballı məruzələrlə çıxış etmişdir.

İnstitut direktoru kimi Ziya müəllim böyük elmi-təşkilatı iş aparırdı. O, Azərbaycan Şərqsünaslıq elminin tərəqqisi, institutumuzun keçmiş İttifaqın digər Şərqsünaslıq institutları və xarici ölkələrin



Şərqsünaslıq mərkəzləri ilə elmi əlaqələrinin möhkəmlənməsi və genişlənməsi üçün qüvvə və bacarığını əsirgəməzdi.

Akademik Z.M.Bünyadov Şərqsünaslıq İnstitutunun rəhbəri kimi Yaxın və Orta Şərq ölkələri probleminə həsr olunmuş bir sıra Beynəlxalq və regional elmi konfransların təşkilatçısı olmuşdur: «Şərqsünasların II Ümumittifaq konfransı» (1983), «İslamın aktual problemləri» (1985, 1987, 1992), «Fars körfəzi problemi» (1988), «Zaqafqaziyanın gənc Şərqsünaslarının I konfransı» (1989), «Atatürkün anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş Beynəlxalq konfrans» və s. O, ömrünün sonunadək «Vətən tarixi», «Ümumi tarix» və «Din tarixi və nəzəriyyəsi» ixtisasları üzrə birləşmiş müdafiə şurasına sədrlik etmişdir.

1992-ci ildə, Azərbaycanın ən çətin dövründə Z.M.Bünyadov özünün siyasi seçimini edir. Onu Yeni Azərbaycan partiyasına sədr müavini seçirlər.



1993-cü ildə «Astaranın fəxri vətəndaşı», 1994-cü ildə isə «Göyçayın fəxri vətəndaşı» adına layiq görülmüşdür.

12 noyabr 1995-ci ildə Z.M.Bünyadov Milli Məclisin deputatı seçilib.

Akademik Z.M.Bünyadovun Vətən qarşısında xidmətləri dövlət rəhbərliyi tərəfindən həmişə yüksək qiymətləndirilmişdir: o, SSRİ-nin bir sıra orden və medalları, Oktyabr inqilabı ordeni ilə təltif edilmişdir. 1983-cü ildə ona elmin inkişaf etdirilməsində əldə etdiyi nailiyyətlərə görə SSRİ XTNS-in gümüş medalı, 1985-ci ildə isə faşist Almaniyası üzərində Bö-

yük Vətən müharibəsinin 40 illik qələbəsi münasibətilə I dərəcəli Vətən Müharibəsi ordeni verilmişdir.

21 fevral 1997-ci ildə Sovet İttifaqı qəhrəmanı, Milli Məclisin deputatı, akademik Ziya Musa oğlu Bünyadovun həyatına faciəli şəkildə son qoyuldu. O, öz evinin astanasında vəhşicəsinə qətlə yetirildi.

Həmin mənfur gündən bizləri on bir ilə yaxın zaman kəsiyi ayırır. Bu vaxt ərzində Ziya müəllimin elmi irsi, həyatı və işıqlı şəxsiyyəti haqda bir çox fikirlər söylənilib, məqalələr yazılıb. Onların hamısının fəvqündə, əlbəttə ki, akademik Z.M.Bünyadovla vida mərasimində ulu öndərimiz Heydər Əliyevin söylədiyi nitq durur: «Ermənistamın millətçi və separatçı qüvvələri tərəfindən Qafqaz tarixinə aid, o cümlədən Ermənistan-Azərbaycan tarixinə aid cürbəcür və tariximizi təhrif edən, saxtalaşdıran, Ermənistanda meydana çıxmış müxtəlif yazılardan, məqalələrdən əleyhinə ilk dəfə səsini qaldıran və onlara əsaslı, dəlilli və

tarixinin doğru-düzgün olduğunu dünyaya sübut edirdi və onu qoruyurdu.

Buna görə də erməni millətçiləri, erməni separatçıları və ümumiyyətlə, Azərbaycanı mənfəi münasibət göstərən cürbəcür xarici qüvvələr Ziya Bünyadovu özlərinə düşmən kimi qəbul edirdilər.

...Xatirimdir, 60-cı illərin ikinci yarısında Azərbaycanın 150 il öncə Rusiyaya könüllü surətdə qəbul olunması haqqında elmi mübahisələr gedirdi. Məlumdur ki, 1964-cü ildə qərar qəbul edilmişdi ki, 150 il öncə Azərbaycan könüllü surətdə Rusiyanın tərkibinə daxil olmuşdu.

Amma Ziya Bünyadov bir alim kimi heç nədən qorxmıyaraq, heç kəsdən çəkinməyərək öz elmi fikirlərini söyləyirdi. Xatirimdir, 67-68-ci illərdə Ziya Bünyadov bu barədə artıq bir neçə dəfə açıq bildirmişdi ki, doğrudur, Azərbaycan Rusiyanın tərkibinə daxil olubdur. Amma bu, könüllü olmayıbdir. Odur ki, tarixi həqiqəti demək lazımdır.

O vaxtkı siyasi mühit, siyasi konyunktura bunu qəbul etmirdi. Ziya Bünyadov həтта buna görə günahlandırılırdı, onu həтта cəzalandırmaq istəyirdilər. Sonralar, əvvəlki bütün tarix araşdırıldıqdan sonra hamı bu fikrə gəldi ki, o vaxtlar Ziya Bünyadov doğru deyirdi. Həqiqət bunda idi. Həqiqəti Ziya Bünyadov deyirdi, öz yazılarında göstərirdi.

1998-ci ildə Ziya Bünyadovun vəfatından sonra Azərbaycanın ən yüksək mükafatı – «İstiqlal» ordeninə layiq görülmüşdür.

Görkəmli alimin zəngin biliyi, geniş dünyagörüşü, hədsiz zəhmətsevərliyi və böyük tədqiqatçı istedadı onun qələminə məxsus hər bir əsərdə özünü büruzə verir.

Alimin saysız-hesabsız məqalələrindən hər biri, onun istər orta əsr yaşayış məntəqələrinin müəyyən edilməsinə və geneoloji cədvəllərin dəqiqləşdirilməsinə, istərsə də Azərbaycanın ilafət dövrü mərhələsinin və qonşu ölkələrlə əlaqələrinin öyrənilməsinə, və ya bütün orta əsrlər müsəlman dünyasının siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni tarixinə həsr olunmuş hər bir tədqiqat əsəri və ya tibb, astronomiya, seysmologiya və s. sahələrə aid orta əsr qaynaqlarından əxz edilmiş məlumatların şərhinə, yeni məxəzlərin üzə çıxarılmasına və əldə olunmuş məlumatların elmi dövriyyəyə daxil edilməsinə yönəldilmiş tədqiqat işi gərgin axtarıların, tükənməz səbr və əməyin nəticəsidir. Bütün bunlar akademiklərin dərin düşüncə tərzinin, dəqiq və mükəmməl təhlil metodunun, incə və sərraf tədqiqatçı məharətinin göstəriciləridir.

Z.M.Bünyadov ixtisaslı Şərqsünas kadrların hazırlanmasında da böyük xidmətlər göstərmişdir. O, Azərbaycanda mediəvizt tarixçi Şərqsünaslar məktəbinin banisi və rəhbəri olmuşdur. O, İraq və Suriya Ərəb Respublikaları üçün yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasında mühüm rol oynamışdır. 27 namizədlik işinin rəhbəri və məsləhətçisi, 12 doktorluq dissertasiyasının opponenti olmuşdur.

İllər ötəcək, Azərbaycan xalqının böyük oğlu, ölkəmizin səfəkəş vətəndaşı Z.M.Bünyadovun əziz xatirəsi qədirbilən xalqımızın, gələcək nəsillərin yaddaşında əbədi yaşayacaqdır. Onun insanlara öilik, ziya bəxş edən ölməz əsərlərindəki ruhu qəlbləri təlatümə gətirəcək, hər kəsi vətəndaşlıq borcuna – Vətəni sevməyə, ona vicdanla və sədaqətlə xidmət etməyə çağıracaq. Son nəfəsədək! Ziya Musa oğlu Bünyadov kimi!

Gövhər Baxşəliyeva,
Milli Məclisin deputatı